

ЗОВНІШНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНИЙ ОБ'ЄКТ

Гайдаржі Я. А.

Херсонський державний університет, gajdarji@siol.ua

Науковий керівник: доктор психол. наук, професор В.І. Шебанова

Вступ. Тривалий час феномен тілесності людини залишався поза увагою психологічного аналізу. Однак, в останні роки психологи активно освоюють простір тіла, що пов'язано, у першу чергу, із психотерапевтичною практикою лікування психосоматичних і соматоформних невротичних розладів (Т. В.Говорун, Г. С. Зелінська, Н. М. Терещенко, В. І. Шебанова та ін.). Психологічні, медичні, філософські та соціологічні дослідження описують різноманітні вектори взаємовпливу і взаємодії психіки та тіла (Н.В. Булатевич, Т.П. Вівчарик, І.А. Грабська, О.Ш. Тхостов та ін.). Проведений нами аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що для опису феноменів тілесності на сьогодні у психологічній науці різні дослідники застосовують різноманітні поняття: «образ тіла», «схема тіла», «концепція тіла», «тілесний досвід», «фізичне (тілесне) Я», «тілесна ідентичність» тощо (І. К. Жеребкіна, Є.С.Креславський, О.Т.Соколова та ін.). На нашу думку, це можна пояснити тим, що на сьогодні у психології дефініція «тіло» розглядається по-різному, а саме як: - біологічна (соматична) основа психологічних особливостей людини; - джерело інформації о особистісних рисах людини; - культурний символ; - об'єкт соціальної комунікації і перцепції (О.Ш. Тхостов, К. Christiansen, R. Knussmann, A. Synnot та ін.).

Сучасні науковці, які займаються дослідженнями у напрямку психології тілесності (О.І.Богучарова, Т.В.Говорун, О.С.Кочарян, Н.М. Терещенко, В.І.Шебанова, О.С.Язвінська, та ін), зауважують, що у вітчизняній психології і сексології «образ фізичного Я» найчастіше розглядається як синонім «тілесної ідентичності», незважаючи на численні зауваження щодо того, що ці поняття не є тотожними, і «тілесна ідентичність» є основою для формування «образу тіла». Ми вважаємо, що подібна термінологічна неузгодженість може бути пов'язана

з недостатньою розробленістю термінологічного апарату, що зумовлює актуальність та необхідність дослідження у цьому напрямі. Об'єкт дослідження – феномен тілесності, як базова основа формування усіх видів тілесного досвіду. Предмет дослідження – образ зовнішності як соціальний об'єкт.

Мета дослідження – узагальнення існуючих уявлень у сучасній психології щодо понять, які пов'язані з тілесністю людини.

Виклад основного матеріалу

Проведений нами теоретичний аналіз сучасних джерел у яких зовнішність розглядається як соціальний об'єкт, де «тіло» досліджується як об'єкт соціальної комунікації і перцепції надає змогу виокремити два підходи: «тіло і соціальна атрибуція» та «тіло і Я-концепція».

Перший підхід: «тіло і соціальна атрибуція». До цього підходу належать дослідження які описують вплив тілесного образу, а саме, зовнішності на соціальне сприйняття. Наприклад, у працях Н.М.Терещенко та Л.Х'єлла й Д.Зіглера наводяться дослідження відповідно до яких люди часто схильні приписувати особам із різними типам фізичної статури певні риси характеру та, відповідно, встановлювати стосунки та спілкуватися з ними в залежності від власних уявлень [3; 4]. Зокрема, цей феномен досліджували К. Christiansen & R. Knusmann які виявили, що як жінки, так і чоловіки, сприймають ззовні мужніх чоловіків (зі спортивною статурою, високим зрістом та ін.), як таких, що характеризуються більш високим рівнем агресивності (за Л.Х'єллом та Д.Зіглером) [4, 108]. Зауважимо, що дослідники довели невідповідність цього стереотипу соціального сприйняття. Виявилось, що зовнішньо мужні чоловіки (у порівнянні з менш зовнішньо мужніми) є менш агресивними. Отже, авторами було доведено, наявність стереотипів у сприйнятті чоловічого тіла та схильність людей до приписування рис характеру в залежності від зовнішності.

Окрім того, доведено, що люди які є фізично привабливими мають більший ступінь задоволеності собою, своїми міжособистісними стосунками, професійною діяльністю та своїм життям загалом і більш оптимістично конструюють плани на майбутнє у порівнянні з менш привабливими. Зокрема,

досліджуючи вплив зовнішності на соціальне сприйняття F. Danbar & J. Saller встановили: 1. фізично привабливі хлопці і дівчата мають більш високий соціометричний статус як у школах, так і в коледжах і, навіть в університетах; 2. фізично привабливим особам як чоловічої, так і жіночої статі суд призначає більш м'який вирок; 3. при прийомі на роботу за інших рівних умов перевага віддається більш привабливим людям (за Л.Х'еллом та Д.Зіглером) [4, 157].

Другий підхід: «тіло і Я-концепція». У цьому підході «тіло» (зовнішність) розглядається у взаємозв'язку з поняттями «прийняття тіла», «задоволеність тілом», «образ тіла». Так, різні науковці (О. Т. Соколова, О.Ш. Тхостов, Н. М. Терещенко, В. І. Шебанова, І.С. Шлапакова та ін.) у власних дослідженнях відмічають, що як жінки, так і чоловіки, які задоволені власною зовнішністю характеризуються більш високим рівнем самооцінки не тільки власного тіла, а й інших особистісних характеристик; більш успішною самореалізацією, почуттям особистісної захищеності, загальною задоволеністю собою як особистістю та власним життям [1; 2; 3; 5]. Окрім того, дослідницею В. І. Шебановою було доведено, що стан хронічної незадоволеності реальною або уявною надмірною вагою, і відповідно, зовнішністю (як особливий негативний досвід тілесності) трансформує внутрішню картину життєдіяльності особистості, зокрема, її часовий й смисловий аспекти. Процес трансформації внутрішньої картини життєдіяльності особистості відображає процес формування іншої (нової) ідентичності на основі прийняття нової (іншої) психосоматичної ролі – «пасивного товстуна» («худого товстого») або «активного товстуна» («товстого худого») [5, 345].

До цього ж підходу відносяться дослідження особливостей сприйняття власного тіла у чоловіків та жінок. Так, І.С. Шлапакова виявила, що чоловіки сприймають своє тіло загалом, а жінки – за окремими частинам. Окрім того, дослідницею встановлено, що у жінок рівень задоволеності тілом нижче, ніж у чоловіків (за Н.М. Терещенко) [3, 43].

Зауважимо, що найчастіше з поняттям «тілесність» у науковому обігу застосовується поняття «образ тіла» (body image). Дослідниця О.Т. Соколова

виокремлює три підходи які описують поняття «образ тіла» [1]. У першому підході «образ тіла» ототожнюється з поняттям «схема тіла». Зауважимо, що переважно цей підхід презентується у біологічних дослідженнях (працях неврологів та фізіологів, наприклад: І. Борисюк, О.Карпушко, G. Hed, N.Rozenfeld, J.Klark та ін.). О.Т. Соколова наголошує, що у психологічних розвідках поняття «схема тіла» та «образ тіла» розмежовуються на підставі того, що «схема тіла» детермінується пропріоцептивними відчуттями, а «образ тіла», – результат складного психологічного процесу відображення (як усвідомленого, так і не усвідомленого) [1]. При цьому, ототожнення понять «образ тіла» та «схема тіла» зустрічається й у психологічних розвідках. Зокрема, P. Ardanto, S. J. Crow, J. E. Mitchell, R. D. Crosby, S.A.Swanson, S. Wonderlich, K. Lancanster у своїх дослідженнях рівнів «Я-концепції» поняття «образ тіла» і «схема тіла» застосовують як синоніми (за Л.Х'еллом та Д.Зіглером) [4, 161]. Відмітимо, що у своїх працях автори виокремлюють «фізичний образ Я» (схему тіла). На думку дослідників «фізичний образ Я» зумовлюється станом необхідності у фізичному благополуччі організму (за Л.Х'еллом та Д.Зіглером) [4, 172]. Подібне ототожнення понять існує і у інших дослідженнях, зокрема, J.Money, наголошував, що «образ тіла» є і фізіологічним, і психологічним утворенням одночасно. Окрім того, на його думку, деформації або перекручування «образу тіла» є вторинними щодо фізіологічних порушень. На основі чого він і доходить до об'єднання понять «образ тіла» та «схема тіла» (за Л.Х'еллом та Д.Зіглером) [4, 175].

У другому підході «образ тіла» аналізується як когнітивне (розумове) уявлення людини про своє тіло. При цьому, зауважимо, що «уявлення про тіло» можуть бути зумовлені з одного боку поєднанням зорової картини власного тіла («сприйняття свого тіла»), а з іншого боку, – уявленнями індивіда про те, як його тіло сприймається іншими. Поєднання першого та другого аспектів уявлення про тіло зумовлює формування «концепції тіла» (D.Bennet, 1960; G. Chaplin, 1974; P. Conrad, J. W. Schneider, 1992; C. G. Fairburn та ін.) (за Л.Х'еллом та Д.Зіглером) [4, 186].

Представники третього підходу (І.С. Кон R.Shonc, V.Shonfeld та ін.) поняття «образ тіла» розглядають як складну комплексну єдність сприйняття, уявлень, установок та оцінок, які по'язані з фізичною (тілесною) зовнішністю та функціями тіла. Так, І.С. Кон виокремлює наступні механізми формування образу Я (у тому числі й образу тіла): засвоєння оцінок інших людей, порівняння себе з іншими і самоатрибуція. Таким чином «образ тіла» з одного боку є явищем суто психологічним. Однак, «образ тіла» містить у собі також і уявлення людини про себе як у фізіологічному, так і у соціальному аспекті.

V.Shonfeld у своїй роботі виокремлює наступні складові «образу тіла»: суб'єктивне сприйняття як власної зовнішності (тіла), так оцінку фізіологічної здатності тіла до функціонування; ідеальний образ тіла, який виявляється в установках щодо зовнішності (тіла) і часто зумовлений з порівнянням власної зовнішності (тіла) із зовнішністю (тілами) інших людей; соціальні фактори, а саме те як значущі інші, у першу чергу, – батьки, реагують на зовнішність (тіло); власний емоційний досвід індивіда (у тому випадку якщо він негативний, то це зумовлює деформації (перекручування) концепції тіла, що виявляється у соматичних ілюзіях (за Л.Х'єллом та Д.Зіглером) [4, 194].

Рівневий підхід до «образу тіла» знаходимо й у працях R.Shonc. Дослідник виокремлює наступні рівні: – сприйняття тіла як об'єкта в просторі та часі. На думку автора у нормі цей рівень є стабільним, і порушується тільки при значних, глибоких органічних змінах. До інших рівнів автор відносить наступні рівні: рівень тілесної самоідентичності, який визначається самопочуттям та відчуттям людини через тілесні відчуття; рівень тілесних уявлень – знання людини щодо функціонування свого тіла, його особливостей та розвитку; концепцію тіла, що містить у собі усі формальні знання про тіло, об'єктивовані в загальноприйнятих символах (за Л.Х'єллом та Д.Зіглером) [4, 201].

О.Т. Соколова пропонує власний авторський підхід до «образу тіла». Дослідниця виокремлює два компоненти у структурі самосвідомості: образ

фізичного Я¹: когнітивне утворення «що я знаю про своє тіло» та самооцінку: афективне утворення «як я ставлюсь до свого тіла». Розмежовуючи когнітивні та афективні процеси, дослідниця наголошує на їх взаємозв'язку та взаємовпливі у процесі відображення суб'єктом своїх тілесних якостей [1].

Узагальнюючи існуючі на даний час у психології уявлення про поняття, які пов'язані з тілесністю людини, ми дійшли до наступних **висновків**:

1. «Схема тіла» є базовою основою для формування усіх видів тілесного досвіду людини, зумовлена пропріоцептивними відчуттями. Поняття «образ тіла» та «образ фізичного Я» є синонімічними й застосовуються як взаємозамінні.
2. «Образ тіла» є самооцінною структурою, яка формується на основі «схеми тіла» та тілесної ідентичності, обумовлена наступними соціальними факторами: ставлення до зовнішності (тілесності) значущих інших, у першу чергу, – батьків; порівняння себе з іншими, формування образу ідеальної зовнішності (тіла).

Література:

1. Соколова Е. Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. изд. 2-е. М.: МГУ им М.В.Ломоносова, 2014. 215 с.
2. Тхостов А. Ш. Психология телесности. изд. 3-е. М.: Смысл, 2017. 287 с.
3. Терещенко Н.М. Статеворольова структура жіночої тілесної ідентичності : автореф. дис. на здобуття вченого ступеня кандидата психологічних наук. Київ, 2002. 20 с.
4. Хьелл Л. Теории личности: основные положения, исследования и применение / [пер.с англ. С. Меленевская, Д. Викторова] / Ларри Хьелл, Дэниел Зиглер. – 3-е изд. – Спб. : Питер, 2006. – 608 с. (Серия «Мастера психологии»).
5. Шебанова В. І. Феноменологія харчової поведінки у континуумі «норма-патологія». Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2016. 612 с.

¹ Зауважимо, що у вітчизняній психології образ тіла й образ фізичного (тілесного) Я вживаються як синоніми.